

ЧИННИКИ ПРОЯВУ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ КРИЗИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ

Джеджея В.Б. Чинники прояву у студентів педагогічних спеціальностей кризи професійного вибору. У вчителів особливо гострий перебіг може мати перша криза професійного становлення – криза професійного вибору. Від успішного виходу з цієї кризи залежить успішність подальшого професійного становлення вчителя. Встановлено досить стійку динаміку до зниження наміру студентів працювати в якості вчителя після закінчення ВНЗ. Найбільш вагомими позитивними чинниками збільшення такого наміру стали: зацікавленість студентів у навчанні, рівень розвитку в них педагогічних знань та вмінь, рівень розвитку волевих якостей, позитивні стосунки з викладачами, витрати часу на підготовку до занять, навчальна самоефективність. Серед негативних чинників виявлено: кількість ознак втоми впродовж навчального тижня, рівень особистісної тривожності, частота паління й вживання алкоголю.

Ключові слова: професійна криза, криза професійного вибору, професійний розвиток, майбутні вчителі.

Джеджея В.Б. Фактори проявлення у студентів педагогічних спеціальностей кризиса профессионального выбора. У учителей особенно острым может быть первый кризис профессионального становления – кризис профессионального выбора. От успешного выхода из этого кризиса зависит успешность дальнейшего профессионального становления учителя.

Установлена достаточно устойчивая динамика снижения намерения студентов работать в качестве учителя после окончания вуза. Наиболее весомыми положительными факторами увеличения такого намерения стали: заинтересованность студентов в учебе, уровень развития у них педагогических знаний и умений, уровень развития волевых качеств, позитивные отношения с преподавателями, затраты времени на подготовку к занятиям, учебная самоэффективность. Среди негативных факторов выявлены: количество признаков усталости в течение учебной недели, уровень личностной тревожности, частота курения и употребления алкоголя.

Ключевые слова: профессиональный кризис, кризис профессионального выбора, развитие, будущие учителя.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Вчительська праця закономірно вважається надзвичайно суспільно значимою. Без неї не можна уявити подальше існування, розвиток та духовне відродження українського суспільства. Ця праця пов'язана із високими емоційними навантаженнями, перевтомою, постійними стресовими ситуаціями. Також можна відзначити невідповідні їй суспільному значенню та важкості матеріальне забезпечення та суспільну престижність. Вказані чинники зумовлюють виникнення у вчителів гострих криз на різних етапах професійного становлення. Гострий перебіг може мати перша криза професійного становлення – криза професійного вибору, яка часто супроводжує

етап професійної підготовки вчителів у педагогічних ВНЗ. Успішне подолання цієї кризи є необхідною передумовою подальшого успішного професійного становлення вчителя. Відповідно – необхідні дослідження, спрямовані на виявлення чинників цієї кризи та розробка психологічних засад її профілактики та подолання.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань проблеми, якій присвячується стаття. Серед відмітних особливостей роботи вчителя, яка пов'язана із значними психологічними та психофізіологічними витратами, називаються: складність, динамічність, багатоаспектність, поліфункціональність та творча спрямованість. Вона характеризується високими емоційними навантаженнями, регулярною перевтомою, постійними стресовими ситуаціями [8; 10]. Через підвищену стресогенність роботи, у багатьох вчителів відмічається підвищення стомлення, дратівливості, фрустрованості, тривожності, «синдром емоційного вигорання» тощо [1; 6]. Достатньо низькі показники фізичного і психічного здоров'я, що властиві для значної частини вчителів, ще й знижуються впродовж їх роботи в школі [5; 7].

Не одне десятиліття вже наголошується, що суспільна престижність та матеріальне забезпечення роботи вчителя невідповідні її важкості та суспільному значенню. Через це у вчителів на різних етапах професійного становлення є дуже високим ризик виникнення гострих криз, особистісних професійних деформацій [2; 7].

Найпершою кризою професійного становлення особистості є криза професійного вибору. Вона виникає на етапі професійної підготовки. Її характерними ознаками є невдоволення окремими предметами, поява сумнівів в правильності професійного вибору. Від успішного подолання цієї кризи залежить успішність подальшого професійного становлення фахівця.

Н.В. Хазратова, загалом, до найбільш типових криз, пов'язаних із періодом навчання у ВНЗ відносить: 1) кризу адаптації до умов навчання у ВНЗ (1курс); 2) кризу «середини» навчання (2-3 курси); 3) кризу завершення навчання і переходу в інший соціальний статус (5 курс); 4) кризу відрахування із ВНЗ [11].

Одностайності щодо періоду найвищої вираженості кризи професійного вибору у різних авторів не спостерігається. Так Е.Ф. Зеєр вказує, що дана криза найбільш виразно виявляється у першій та останній роки професійного навчання [3]. А. Земба схильний до думки, що така криза у більшості студентів виникає ближче до третього року навчання [4].

Е.Ф. Зеєр виділяє три головні чинники кризи професійного вибору:

1. Невдоволеність професійною освітою і професійною підготовкою.
2. Перебудова провідної діяльності (випробування студента "свободою" у порівнянні зі шкільними обмеженнями).
3. Зміна соціально-економічних умов життя. Так, у студентів грошей «об'єктивно» більше, ніж у старшокласників. Але «суб'єктивно» їх постійно не вистачає, оскільки різко зростають потреби і більш виразним. Це ще більше змушує багатьох не стільки вчитися, скільки «підробляти» [4].

Особливо гострий перебіг криза професійного вибору може мати під час професійної підготовки вчителів у педагогічних ВНЗ. Про це, зокрема, свідчать результати досліджень, в яких встановлено, що лише третина майбутніх вчителів

збирається працювати за спеціальністю [8]. Це може бути пов'язано як з загальними чинниками криз професійного становлення, характерними для представників педагогічних професій, так і специфічними, властивими для етапу їх професійної підготовки. До останніх можна віднести застарілі підходи до організації навчального процесу у ВНЗ, відставання його змісту від реальних вимог педагогічної практики тощо.

Не зважаючи на значну кількість досліджень психолого-педагогічної спрямованості, які проводилися у педагогічних ВНЗ, слід відмітити практичну повну відсутність досліджень щодо шляхів профілактики та подолання кризи професійного вибору у вчителів.

Якщо розглядати загальні способи подолання кризи професійного вибору, то, наприклад, М.С. Пряжниковим запропоновано такі три основні:

1. Зміна мотивів навчальної діяльності. По-перше, це має полягати у більшій орієнтації на майбутню практику. По-друге, засвоєння великого обсягу знань у ВНЗ відбувається набагато легше тоді, коли в студента маєтись якась ідея, цікава для нього проблема, мета... Навколо таких ідей і цілей знання як би «кристалізуються», але без ідеї знання швидко перетворюються в «купу» знань, що навряд чи сприяє розвитку навчально-професійної мотивації.

2. Корекція вибору професії, спеціальності, факультету. З цієї причини краще, якщо студент протягом перших 2-3 років навчання має можливість краще зорієнтуватися і вже після обрати спеціалізацію чи кафедру.

3. Вдалий вибір наукового керівника, теми курсової, диплома і т.ін. Нерідко студент прагне бути ближче до знаменитих і модних викладачів, забуваючи про те, що далеко не усі з них мають досить часу і сил, щоб «возитися» з кожним своїм дипломником. Іноді краще буває прикріпитися до менш відомого фахівця, що для самоствердження напевно «повозиться» зі своїми рідкими учнями [9].

Як зазначає Е.Ф. Зеєр, за рідким виключенням криза професійного вибору долається через зміну навчальної мотивації на соціально-професійну. Саме професійна спрямованість навчальних дисциплін, яка посилюється з року в рік, має знижувати цю незадоволеність [3].

Також вважається, що важливою умовою подолання кризи вибору професії є: 1) високий розвиток особистісної та предметної (фахової) рефлексії; 2) розвиток комунікативної компетентності, який й визначає конструктивний або деструктивний вплив рефлексії на перебіг професійної соціалізації [11].

Формулювання цілей і постановка завдань статті. У статті ми викладемо результати наших досліджень, спрямованих на виявлення особливостей та чинників прояву у студентів педагогічних спеціальностей кризи професійного вибору.

Виклад методики і результатів досліджень. При проведенні досліджень використовувалось анкетування, шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема, методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Вассермана-Бойко, методика самооцінки рівня тривожності Спілбергера-Ханіна. В ньому взяли участь 136 студентів Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Обробка результатів здійснювалася за допомогою описової статистики, кореляційного

аналізу (обраховувався коефіцієнт рангової кореляції Спірмена), лінійного регресійного аналізу (метод Stepwise).

Із таблиці 1 можна побачити несприятливу динаміку наміру працювати вчителем досліджуваних студентів.

Таблиця 1

Динаміка наміру працювати вчителем студентів педагогічних спеціальностей

Показник	Курс	Не збираються	Скоріш не будуть	Ще не вирішили	Напевно будуть	Збираються
Працювати за педагогічним профілем	I	10%	20%	32%	26%	12%
	III	31%	21%	26%	11%	7%
	V -VI	34%	29%	21%	11%	5%

Наведені в таблиці дані свідчать про досить стійку динаміку до зниження наміру студентів працювати в якості вчителя після закінчення ВНЗ, що узгоджується з результатами попередніх досліджень [8]. Тобто, можна стверджувати, що криза професійного вибору в майбутніх вчителів має тенденцію до посилення впродовж навчання. Хоча, можна зауважити, що врахований показник не є еквівалентом кризи професійного вибору, а лише одним із її можливих проявів, оскільки на нього може впливати ціла низка інших чинників.

Частково ці чинники ми намагалися виявити за допомогою кореляційного та регресійного аналізу. У таблиці 2 представлені достовірні кореляції між наміром працювати вчителем та іншими дослідницькими показниками.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки з показником наміру студентів працювати вчителем після закінчення ВНЗ

№	Показники	r
1	Самооцінка педагогічних знань та вмінь	0,33**
2	Зацікавленість у навчанні	0,40**
3	Підготовка до занять (у год. на день)	0,25*
4	Стосунки з викладачами	0,32**
5	Самооцінка вольових якостей	0,27*
6	Частота паління	-0,25*
7	Частота вживання алкоголю	-0,23*
9	Навчальна самоефективність	0,24*

Примітки: ** – кореляція достовірна на рівні $p \leq 0,01$;

* – кореляція достовірна на рівні $p \leq 0,05$.

Отже, отримані результати свідчать, що намір досліджуваних студентів працювати вчителем після закінчення ВНЗ найтісніше пов'язаний із зацікавленістю у навчанні, самооцінкою наявних педагогічних знань та вмінь та стосунками з викладачами. Також достовірні позитивні зв'язки встановлені з часом, який витрачається на підготовку до занять, навчальною самоефективністю та самооцінкою вольових якостей. Зворотні зв'язки мають місце з частотою паління та вживання алкоголю.

Однак, наведені зв'язки, звичайно ще не показують, що саме той чи інший показник саме впливає на намір студентів працювати вчителем. Так і цей намір, і певні показники (вольових якостей, паління, самоефективність, стосунки тощо), певно, у першу чергу, зумовлюються стійкою системою взаємопов'язаних особистісних характеристик. Крім того, на намір студентів працювати вчителем можливий опосередкований чи прямий вплив ще багатьох соціальних чинників, які ми не змогли врахувати в своєму дослідженні.

Точніше перелік чинників наміру досліджуваних студентів працювати вчителем після закінчення ВНЗ було визначено за допомогою побудови регресійної моделі (таблиця 3).

Таблиця 3

Регресійна модель предикації наміру студентів працювати вчителем після закінчення ВНЗ

Модель	R	R ²
1	0,31	0,12
2	0,37	0,14
3	0,43	0,17
4	0,48	0,20
5	0,50	0,22
6	0,52	0,23

- Предиктори: 1) зацікавленість у навчанні;
 2) № 1 та самооцінка педагогічних знань та вмінь;
 3) №№ 1-2 та самооцінка вольових якостей;
 4) №№ 1-3 та кількість ознак втоми впродовж навчального тижня;
 5) №№ 1- 4 та рівень особистісної тривожності;
 6) №№ 1- 5 та частота вживання алкоголю.

Отриману модель можна вважати достатньо інформативною (загальний показник R дорівнює 0,52; R² = 0,23). Більш інформативною вона могла би бути, як зазначалося вище, при включенні до аналізу соціальних чинників.

Як і у випадку з кореляційним аналізом, найбільш вагомим чинником виявилася зацікавленість у навчанні. До позитивних чинників моделі ще ввійшла самооцінка педагогічних знань та вмінь і вольових якостей. Також до неї було включено й три негативних чинники: кількість ознак втоми впродовж навчального тижня, рівень особистісної тривожності та частота вживання алкоголю.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У вчителів особливо гострий перебіг може мати перша криза професійного становлення – криза професійного вибору. Від успішного виходу з цієї кризи залежить успішність подальшого професійного становлення вчителя. Це зумовлює необхідність розробки психологічних засад її профілактики та подолання.

Встановлено досить стійку динаміку до зниження наміру студентів працювати в якості вчителя після закінчення ВНЗ. Найбільш вагомими позитивними чинниками збільшення такого наміру стали: зацікавленість студентів у навчанні, рівень розвитку в них педагогічних знань та вмінь, рівень розвитку вольових якостей, позитивні стосунки

з викладачами, витрати часу на підготовку до занять, навчальна самоефективність. Серед негативних чинників виявлено: кількість ознак втоми впродовж навчального тижня, рівень особистісної тривожності, частота паління й вживання алкоголю.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці науково обґрунтованих заходів первинної та вторинної профілактики виникнення в майбутніх вчителів кризи професійного вибору.

Список використаних джерел

1. Грицук О.В. Психологічні особливості динаміки емоційного вигорання вчителів: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.В. Грицук; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2010. – 21 с.
2. Зайчикова Т.В. Соціально-психологічні детермінанти синдрому «професійного вигорання» у вчителів: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Т.В. Зайчикова ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2005. – 20 с.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития: Учебн. пособие / Э.Ф. Зеер. – 2-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 240 с.
4. Земба А. Криза завершення навчання (криза випускника) / А. Земба // Особистісні кризи студентського віку: Зб. наук. ст. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа», 2001. – С. 60-71.
5. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія / О.М. Кокун. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.
6. Назарук Н.В. Психологічні засоби профілактики «професійного вигорання» вчителя: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.В. Назарук ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
7. Панасенко Н.М. Особливості розвитку мотиваційної та конфліктологічної складових професійної компетентності вчителів. / Н.М. Панасенко, М.В. Войтович // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2012. – Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Випуск 12. – С. 176-184.
8. Психофізіологічне забезпечення готовності студентів до педагогічної діяльності: Монографія / За ред. О.М. Кокуна. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 296 с.
9. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. – 3-е изд. – М.: Академия, 2005. - 480 с.
10. Семиченко В.А. Психологічна структура педагогічної діяльності: Навч. посіб / В.А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. – Ч. 2. – 231 с.
11. Хазратова Н. Психологічні проблеми та особистісні кризи студентського віку / Н. Хазратова // Особистісні кризи студентського віку: Зб. наук. ст. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа», 2001. – С. 7-21.

References transliterated

1. Gricuk O.V. Psihologichni osoblivosti dinamiki emocijnogo vigorjannja vchiteliv: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / O. V. Gricuk ; Hark. nac. ped. un-t im. G.S. Skovorodi. – H., 2010. – 21 s.
2. Zajchikova T.V. Social'no-psihologichni determinanti sindromu "profesijnogo vigorannja" u vchiteliv: Avtoref. dis... kand. psihol. nauk: 19.00.05 / T.V. Zajchikova ; In-t psihologii im. G.S.Kostjuka APN Ukraini. – K., 2005. – 20 s.

3. Zeer Je.F. Psihologija professional'nogo razvitija: Uchebn. posobie / Je.F. Zeer. – 2-e izd. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2007. – 240 s.
4. Zemba A. Kryza zavershennja navchannja (kryza vypusknjka) / A. Zemba // Osobystisni kryzy students'kogo viku: Zb. nauk. st. – Luc'k: Redakcijnno-vydavnychij viddil "Vezha", 2001. – S. 60 - 71.
5. Kokun O.M. Optyimizacija adaptacijnyh mozhljvostej ljudynty: psyho-fiziologichnyj aspekt zabezpečennja dijalnosti: Monografija / O.M. Kokun. – K.: Milenium, 2004. – 265 s.
6. Nazaruk N.V. Psihologichni zasoby profilaktyky "profesijnogo vygorannja" vchytelja: Avtoref. dys... kand. psihol. nauk: 19.00.07 / N.V. Nazaruk ; Prykarpat. nac. un-t im. V.Stefanyka. – Ivano-Frankivs'k, 2007. – 20 s.
7. Panasenko N.M. Osoblyvosti rozvytku motyvacijnoi' ta konfliktologichnoi' skladovyh profesijnoi' kompetentnosti vchyteliv. / N.M. Panasenko, M.V. Vojtovych // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïny. – 2012. – Tom. V: Psihofiziologija. Psihologija praci. Eksperymental'na psihologija. – Vypusk 12. – S. 176 – 184.
8. Psihofiziologichne zabezpečennja gotovnosti studentiv do pedagogichnoi' dijalnosti: Monografija / Za red. O.M. Kokuna. – K.: Pedagogichna dumka, 2008. – 296 s.
9. Prjazhnikov N.S. Psihologija truda i chelovecheskogo dostoinstva / N.S. Prjazhnikov, E.Ju. Prjazhnikova. - 3-e izd. – M.: Akademija, 2005. - 480 s.
10. Semichenko V.A. Psihologichna struktura pedagogichnoi' dijalnosti: Navch. posib / V.A. Semichenko, V.S. Zasluzhenjuk. - K.: Vidavnicho-poligrafichnij centr "Kiïvs'kij universitet", 2000. – Ch. 2. – 231s.
11. Hazratova N. Psihologichni problemi ta osobistisni krizi students'kogo viku / N. Hazratova // Osobistisni krizi students'kogo viku: Zb. nauk. st. – Luc'k: Redakcijnno-vidavnychij viddil "Vezha", 2001. – S. 7 - 21.

Dzhedzia V.B. The factors of occupational choice crisis of pedagogical specialties' students. Financial security and social prestige of teacher's work is not appropriate to it difficulty and public value. As a result, teachers at different stages of professional development are influenced by a very high risk of grave crises, personal professional deformations.

Teachers can experience the first crisis of professional development - the occupational choice crisis - especially sharply. Further professional development of teachers depends on successful overcoming of such crisis. This necessitates development of psychological principles of its prevention and overcoming.

The occupational choice crisis is one of types of crises of personal professional formation that occurs during education at professional educational institutions. Its characteristic features are: dissatisfaction with some themes or educational subject, doubt as for correctness of professional choice. Despite a considerable number of studies in psychology and pedagogy made in pedagogical universities, we should state that practical researches concerning the ways to prevent and overcome the occupational choice crisis of teachers are nearly absent.

We fixed stable dynamics of decrease of students' intention to work as a teacher after graduation. The most significant positive factors that increase this intention are: interest students in learning, the development in their pedagogical knowledge and skills, the level of volitional qualities, positive relationships with teachers, the time to prepare for classes, training self-efficiency. Among the negative factors found, the number of signs of fatigue during the school week, the level of personal anxiety, the frequency of smoking and alcohol consumption.

Key word: professional crisis, occupational choice crisis, professional development, future teachers.